Књига *Преглед индоевропских језика*, замишљена као уџбеник, прегледно, концизно и утемељено нуди основне податке о индоевропским језицима, стављајући их у историјски и културолошки оквир. Такође, бави се и једним важним аспектом писмености индоевропских народа: структуром и историјом бројних, типолошки различитих писама којима су се служили, од хијероглифа и клинописа до алфабетског писма. Књига је уз то опремљена одличним и пажљиво одабраним илустрацијама и примерима, који немало доприносе разумевању не само структуре и историје језика већ и историје индоевропских народа. Уверени смо да ће она бити драгоцена не само студентима класичних наука на свим нивоима студија већ и студентима других дисциплинарних опредељења: славистима, германистима, романистима и др., али и широј читалачкој публици коју привлаче питања историје језика.

Из рецензије проф. др Јасмине Грковић Мејџор

Међу широм публиком, која постојано испољава интересовање за везе међу језицима и језичке старине, ова књига ће послужити као делотворан лек против надринаучних разлагања која се код нас већ дуго пласирају у јавност, па местимице и примају као легитиман поглед на питања из историјске и упоредне лингвистике.

Из рецензије проф. др Војина Недељковића

U knjigama koje smjeraju na pregled jezika neke porodice obično se iznose konsolidirane znanstvene spoznaje pa je, s obzirom na to, teško biti originalan. Autoru najčešće ostaje, ako je umješan, da poput Pascala može reći: »Neka se ne kaže da nisam rekao ništa nova, nov je raspored građe«. Orsat Ligorio u tome je uspio kao malo tko. Njegov *Pregled* počiva na relevantnoj i ažuriranoj literaturi, a ono što je iz nje izlučio odražava bogato iskustvo afirmirana indoevropeista. No najveća je novost upravo u organizaciji sadržaja. Iz raskošne je grafičke opreme, s mnoštvom dijagrama, karata, ilustracija, a napose okvira velikim dijelom posvećenih najstarijim pisanim spomenicima pojedinih jezika, očito da je u autor dosljedno vodio računa o komunikacijskim navikama i potrebama novih generacija. Moderna koncepcija ove knjige, u kojoj se sadržajno važno kombinira s vizualno atraktivnim, otkriva nastavnika kome je stalo do studenata, a takav je nastavnik najbolji.

Из рецензије проф. др Николе Вулетића

Орсат Лигорио (1985) професор је класичних наука на Филозофском факултету у Београду. Бави се компаративно-историјском лингвистиком индоевропских језика, претежно грчког, фригијског, латинског, далматороманског, влашког, илирског, староиндијског и српскохрватског језика. Досад је објавио преко педесет радова, међу којим се истичу *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici* (2014) и *Праисторија грчког језика* : *Књига I* (2022).

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
1838

9 788660 980528 >

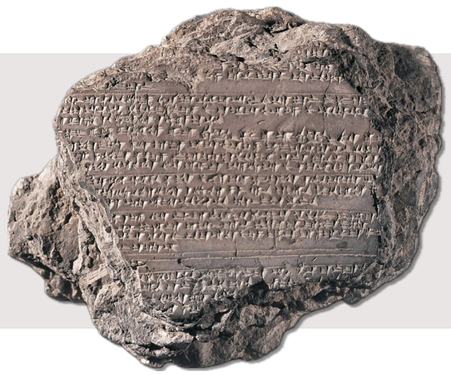
Biblos Books

ПРЕГЛЕД ИНДОЕВРОПСКИХ ЈЕЗИКА

ЛИГОРИО

ПРЕГЛЕД ИНДО ЕВРОПСКИХ ЈЕЗИКА

ОРСАТ ЛИГОРИО

Орсат Лигорио
ПРЕГЛЕД ИНДОЕВРОПСКИХ ЈЕЗИКА

Серија
lucida intervalla
Посебна издања
Књ. 4

Уредник
Благоје Пантелић

Рецензенти
проф. др Јасмина Грковић Мејџор
редовни професор Универзитета у Новом Саду

проф. др Војин Недељковић
редовни професор Универзитета у Београду

проф. др Никола Вулетић
редовни професор Свеучилишта у Задру

Лектори
проф. др Борис Пендељ
мср Марија Раденковић

Издавачи
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Biblos Books

Штампа
Финеграф, Београд

Тираж
300 примјерака

ISBN
978-86-6098-052-8

Прелом текста, израда илустрација и дизајн корица
аутор

Слике на корицама
Дипилонски врч (стр. 58, 141), Натпис краља Аните (стр. 14), Осачка јовила из Капуе (стр. 36)
Споразум између Шативазе и Шупилулиуме (стр. 74), *Lapis Satricanus* (стр. 35), Прстен из Езерова (стр. 123)

Садржај

Увод

Језици свијета **6**
Индоевропска породица **8**
Индоевропски прајезик **10**

Анатолски језици

Анатолски језици **12**
Хетитски **14**
Клинасто писмо **16**
Лувијски хијероглифи **18**

Тохарски језици

Тохарски језици **20**

Италокелтски језици

Италокелтски језици **22**
Келтски језици **24**
Галски **26**
Ирски **28**
Огам **29**
Италски језици **30**
Латински **32**
Архајски латинитет **34**
Староиталска писма **36**
Романски језици **38**

Германски језици

Германски језици **40**
Готски **42**
Готско писмо **44**
Руне **46**
Старонордијски **48**
Староенглески **49**

Грчки језик

Грчки језик **50**
Старогрчки **52**
Грчки дијалекти **54**
Илијада и *Одисеја* **56**
Грчки алфабет **58**
Предалфабетска писма **60**
Линеар Б **62**
Микенски **64**

Јерменски језик

Јерменски језик **66**
Јерменско писмо **68**
Класични јермески **69**

Албански језик

Албански језик **70**
Албански дијалекти **72**

Индоирански језици

Индоирански језици **74**
Индијски језици **76**
Санскрит **78**
Девангари **80**
Брахми **82**
Веде **84**
Ирански језици **86**
Авестијски **88**
Авестијско писмо **90**
Староперсијски **92**
Натпис са Бехистуна **94**
Староперсијско писмо **96**

Балтословенски језици

Балтословенски језици **98**
Балтички језици **100**
Старопруски **102**
Литвански **104**
Словенски језици **106**
Старословенски **108**
Глагољица и ћирилица **110**

Фрагментарни језици

Фрагментарни језици **112**
Фригијски **114**
Старофригијски **116**
Новофригијски **118**
Грекофригијска хипотеза **119**
Старомакедонски **120**
Трачки и дачки **122**
Илирски **124**
Месапски **126**
Сикелски **128**
Елимски **129**
Лузитански **130**

Шта даље?

Индоевропеистика **132**

Додатак

Регистар ријечи **134**
Прилози **142**
Цитирана литература **146**

Скраћенице и симболи

Скраћенице именâ језикâ

ав.	авестијски	мар.	марати	стенг.	староенглески
алб.	албански	мик.	микенски	стинд.	староиндијски
асас.	англосаски	нгрч.	новогрчки	стир.	староирски
ат.	атички	нфр.	новофригијски	стлат.	старолатински
буг.	бугарски	њем.	њемачки	стмак.	старомакедонски
вед.	ведски	ос.	осачки	стнорд.	старонордијски
гал.	галски	пгерм.	прагермански	стперс.	староперсијски
гег.	гегијски	пие.	праиндоевропски	стпрус.	старопруски
гот.	готски	пикелт.	праиталокелтски	струс.	староруски
грч.	грчки	пнорд.	пранордијски	стсл.	старословенски
гут.	гутнијски	пољ.	пољски	стсрп.	старосрпски
дан.	дански	порт.	португалски	стфр.	старофригијски
дор.	дорски	прим. ир.	примитивни ирски	сх.	српскохрватски
енг.	енглески	псл.	прасловенски	тоск.	тоскијски
ит.	италијански	рум.	румунски	тур.	турски
јерм.	јерменски	рун.	рунски	фр.	фригијски
кгот.	кримскоготски	рус.	руски	фран.	француски
кин.	кинески	слн.	словеначки	хет.	хетитски
лат.	латински	срвелш.	средњовелшки	хом.	хомерски
леп.	лепонтски	срп.	српски	хрв.	хрватски
лет.	летонски	срперс.	средњоперсијски	цсл.	црквенословенски
литв.	литвански	ствелш.	старовелшки	чеш.	чешки

Граматичке скраћенице

`acc.`	*accusativus*	`fut.`	*futurum*	`pass.`	*passivum*
`act.`	*activum*	`gen.`	*genitivus*	`pf.`	*perfectum*
`adv.`	*adverbium*	`inf.`	*infinitivus*	`pl.`	*pluralis*
`aor.`	*aoristum*	`ipv.`	*imperativus*	`praes.`	*praesens*
`c.`	*commune*	`loc.`	*locativus*	`praet.`	*praeteritum*
`conj.`	*conjunctio*	`m.`	*masculinum*	`ptcp.`	*participium*
`dat.`	*dativus*	`n.`	*neutrum*	`sg.`	*singularis*
`f.`	*femininum*	`nom.`	*nominativus*	`superl.`	*superlativus*

Симболи

*	реконструисано	>	*даје*	←	*прије нове ере*
?	упитно	<	*постаје од*	→	*нове ере*

Предговор

Ова књига писана је као уџбеник за предмет *Преглед језика старог света*, који скупа са проф. др Војином Недељковићем и проф. др Александром Ломом предајем на Филозофском факултету у Београду, у склопу основних студија археологије и мастер студија класичних наука. Тај предмет за циљ има да се студент обавијести о језичкој слици Европе, Медитерана и Блиског истока током старог и раног новог вијека. Нагласак је на језицима индоевропске породице.

За ту сврху у овом се тексту излаже основна фактографија језикâ индоевропске породице: којој грани породичног стабла који од њих припада и како се у њу уклапа, гдје се говори, од ког је вијека документован, шта му у првим писаним споменицима стоји, од којих се дијалеката састоји, како се кроз вријеме мијењао, којим се писмом пише (и како се оно чита, за случај да се ради о важнијем језику), колико говорника данас има, како гласе наслови у којим се може сазнати више о дескриптивној и историјској граматици, лексици те етимологији тог језика итд. Наиме, ова и слична обавјештења нужно су предзнање за компаративно-историјско бављење индоевропским језицима.

Вјерујем стога да ће овај текст послужити не само као основна литература за *Преглед језика старог света* него и као допунска литература за предмете који се у склопу студија класичних наука баве историјском граматиком грчког и латинског језика те компаративно-историјском лингвистиком индоевропских језика; то су, на основним академским студијама, *Основи историје језика*, *Основи грчке и латинске лингвистике*, *Историјска граматика грчког језика I* и *II*, *Историјска граматика латинског језика I* и *II*, на мастер академским студијама, *Ближа упоредна историја класичних језика* и *Основи староиндијског језика* те, на докторским академским студијама, *Индоевропска лингвистика* и *Индоиранска лингвистика*. Овај текст осим тога може бити занимљив и читаоцима у општој публици који се интересују за питања из историје језика.

Нагласак је на оним индоевропским језицима који највише доприносе реконструкцији индоевропског прајезика, многи од којих су, како у поднаслову књиге стоји, *старији*, *архаични или класични*; то су хетитски, тохарски, галски, староирски, латински, готски, старонордијски, староенглески, грчки, јерменски, албански, староиндијски, авестијски, староперсијски, старопруски, литвански и старословенски. Сваком од њих посвећено је на страницама ове књиге по једно цијело поглавље. Засебна поглавља посвећена су и многим тзв. фрагментарним језицима, као што су фригијски, старомакедонски, трачки, илирски, месапски, сикелски, елимски и лузитански.

Поред најзначајнијих индоевропских језика, у засебним су поглављима обрађена и неколика стара писма; то су анатолијско и староперсијско клинасто писмо, тохарско писмо, линеар Б, грчко писмо, огам, староиталска писма, готско писмо, рунско писмо, јерменско писмо, глагољица, ћирилица, деванагари и друга брахмичка писма.

Све у свему, ова књига управо је онаква какву бих волио да сам сâм имао кад сам најпрво почињао да се занимам за индоевропску лингвистику!

Желим захвалити доц. др Илу Акаду, проф. др Горану Видовићу, проф. др Војину Недељковићу и проф. др Борису Пендељу, који су читали прве верзије рукописа и бодрили ме док сам над њима лупао главу. Посебну захвалност дугујем проф. др Борису Пендељу и мср Марији Раденковић, који су текст предано лекторисали. Нека им је свима искрена хвала! За грешке, које преостају савјетима и исправкама упркос, одговоран је (разумије се) искључиво аутор.

Најзад, захваљујем својој љубљеној супрузи Марини; у свакодневном раду највише ми је значила управо њена безусловна подршка.

Београд, љета 2024.

Ореста Литарио

Анатолски језици

документовани од око XIX до око ←II вијека

Подјела

Анатолски језици (изумрли до око V→ вијека) дијеле се на староанатолске (од око XIX до ←VIII вијека) и новоанатолске (од ←VII до око II→ вијека). Староанатолским припадају хетитски, палајски те клинописни и хијероглифски лувијски; новоанатолским лидијски, ликијски А и Б, каријски, сидетски и писидијски.[1]

Староанатолски

Хетитски је језик Хетитског царства (XVII до ←XII вијек), чији први писани споменици датирају из ←XIX вијека; в. више на стр. 14–17.

Палајски[2] се говорио на сјеверу и сјеверозападу Анатолије, гдје је, међу ријекама *Sakarya Nehri* (грч. Σαγγάριος) и *Kızıl Irmak* (грч. Ἅλυς), стајала земља по имену Пала (хет. ^{URU}*Pa-la-a*). Простирање Пале добрим се дијелом поклапа са оним доцније Пафлагоније. Палајски је познат из свега дванаест фрагмената који потичу из XV и ←XVI вијека.[3] У овим малобројним фрагментима налазе се текстови литургијске садржине, и то углавном они који су посвећени култу хатског бога олује, Запарфе/Зипарфе. Палајски је изумро у ←XIII вијеку, након што су Палу опустошили Каскијци (неиндоевропски народ са истока Анатолије).

Клинописни лувијски[4] налази се (као и палајски) само у хетитским изворима из Хатуше/Богазкеја. Има двјестотињак натписа који су писани хетитским клинописом; в. стр. 16. Већина клинописних лувијских натписа припада корпусу тзв. *Хетитског законика* (←XV вијек) те обухвата текстове литургијске и магијске садржине. Иако се клинописни лувијски на хетитском зове једноставно »лувијски« (хет. *lu-ú-i-li*), било би нетачно рећи да је клинописни лувијски био језик Лувије (земља на западу Анатолије која се касније звала и Арцава). Наиме, лувијски се говорио и другдје: од југозапада, преко југа, до југоистока Анатолије, тј. широм Хетитског царства. У мањем броју случајева могуће је одредити из ког краја клинописни лувијски натписи потичу, и у тим је случајевима то управо Кицуватна[5] (земља на југу Анатолије), не Лувија.

Хијероглифски лувијски[6] веома је близак клинописном лувијском, али ипак засебан. Писао се сопственим идеографско-силабичким писмом које је у употреби било од XV до ←VIII вијека; в. стр. 18–19. Броји 260 натписа. Од тога, само њих 30 датира из времена Хетитског царства (најстарији су из ←XV вијека),[7] а остатак је из каснијег периода, од XII до ←VIII вијека.

Старији хијероглифски лувијски натписи (из времена Хетитског царства) претежно су на камену и печатима, и простиру се широм Анатолије, а каснији се налазе само на на југоистоку Анатолије, гдје су се након колапса бронзаног доба развиле тзв. неохетитске државе, као нпр. Каркемиш. Хијероглифски лувијски се претходно звао и *хијероглифски хетитски*. Након хетитског, најподробније је изучен староанатолски језик.

Новоанатолски

Лидијски[8] је језик Лидије (земља у западној Анатолији са престоницом у Сарду). Броји око 100 натписа, претежно на новцу и камену. Лидијски натписи датирају од VIII до ←III вијека, с тим да је већина из V и ←IV вијека. Писани су сопственим алфабетом, налик оном грчком. Иако је лидијских натписа много, само неколицина садржи више од неколико ријечи. За разумијевање лидијског стога су нарочито важни неколики двојезични натписи, од којих је најважнији управо један лидијско-арамејски натпис. Па и тако, лидијски је практично непознат језик. Из расположиве грађе чини се да се од других анатолских језика необично много разликовао.

Ликијски[9] је језик Ликије (земља на југозападној обали Анатолије са престоницом у Ксанту). Документован је натписима на камену и новцу; првих је 176 (од којих већину чине надгробни натписи), а других око 180. Најважнији су они на *Обелиску из Ксанта* (са краја ←V вијека) и *Стели из Летиног храма* (такође из Ксанта, из ←IV вијека). Оба су писана алфабетом налик оном грчком, а потоњи је к тому писан и двама другим језицима, и то грчким и арамејским, што олакшава разумијевање ликијског текста. Натписи на ликијском престају да се јављају крајем ←IV вијека, када Ликију покорава Александар Велики. Ликијски је, како се из ограниченог корпуса чини, био веома близак клинописном и хијероглифском лувијском. Но, није тачно мишљење (некад уврежено) да је ликијски просто изданак лувијског у новоанатолском периоду.

Ликијски Б језик је само двају натписа. Ови натписи писани су ликијским алфабетом, али не и уобичајеним ликијским језиком. Њихов језик стога се зове *ликијски Б* или *милијски* (по племену са сјевера Ликије, грч. Μιλύαι, које је овим језиком наводно говорило). Назив *милијски* бољи је јер је, како се чини, овај језик у ствари генетски ближи хијероглифском лувијском него ликијском[10] (како би се из назива *ликијски Б* вјероватно дало претпоставити.) Према називу *ликијски Б* настао је најзад и назив *ликијски А*, како се још сам ликијски (в. горе) каткада зове.

Каријски[11] је језик Карије (земља у југозападној Анатолији, која се налази између Лидије и Ликије). Броји око 200 натписа. Старији дио корпуса (из VII до ←V вијека) потиче из Египта, гдје су Карији надничили као тјелохранитељи фараонâ. На старијим се натписима налазе углавном само лична имена. Неки натписи су двојезични (египатско-каријски). Млађи дио корпуса (из IV и ←III вијека) потиче из саме Карије. Млађи каријски натписи писани су алфабетом сродним оном грчком. Каријски алфабет дешифрован је тек деведесетих година прошлог вијека, након што је у Кауну (југ Карије) откривен један двојезични, грчко-каријски натпис.

Сидетски је језик Сиде (град у Памфилији, на југу Анатолије). Броји тек десетак натписа. Сидетски се натписи налазе претежно на камену, а понајвише датирају из ←III вијека. Писани су сопственим алфабетом, налик оном грчком. За разумијевање сидетског особито су важна три двојезична натписа, који поред сидетског садрже и превод на грчки.

Писидијски је језик Писидије (земља на југозападу средишње Анатолије). Броји само тридесетак натписа. Писидијски натписи датирају из ←III вијека, а писани су грчким алфабетом. Неки претпостављају да је писидијски изданак хијероглифског лувијског у новоанатолском периоду, те да је дијалекат града Листре у сусједној Ликаонији, тзв. ликаонски, био дијалекат писидијског.[12]

Анатолски језици документовани су од око XIX до ←II вијека. Но, могуће је да су изумрли тек касније, око V→ вијека, пошто се све до тог времена у Исаурији (јужна Анатолија) јављају лувијска лична имена. Штавише, неки савремени топоними из овог краја крајњег су лувијског поријекла, нпр. тур. *Konya* < грч. Ἰκόνιον, од лув. *Ikkuwaniya*.[13] ■

Новооткривени језик

На мјесту Хатуше/Богазкеја, гдје је у протеклих сто година ископано преко тридесет хиљада, углавном хетитских таблица, пронађен је лане (2023) натпис на досад непознатом анатолском језику. Налази се на таблици која, попут многих таблица из хетитске престонице, описује религијски ритуал. Таблица је дијелом писана на хетитском; у том се дијелу језик дотичног ритуала назива *језиком Калашме*. Калашма се, попут Пале, налазила на сјеверозападу Хетитског царства. Откриће новог анатолског језика објавио је Универзитет у Вирцбургу.[14] Познати анатолисти, Д. Швемер и Е. Рикен, најавили су да је, судећи по новооткривеном натпису, језик Калашме вјероватно био близак лувијском.

Види више

▷ Melchert, H.C. *Anatolian Historical Phonology*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1993.

1 За генетску класификацију в. Kloekhorst 2022. **2** Carruba 1970. **3** Starke 1996: 661. **4** Laroche 1959, Starke 1985, Melchert 1993, 2003. **5** Melchert 2003: 174. **6** Meriggi 1962, Hawkins 2000, Melchert 2003, Payne 2010[2]. **7** Kloekhorst 2008: 6. **8** Gusmani 1964, Gérard 2005.

9 Kalinka 1901, Neumann 1969, 1979, Melchert 2004. **10** Zinko 2018: 254. **11** Adiego 2006. **12** Starke 1999: 529. **13** Zinko 2018: 239. **14** https://www.uni-wuerzburg.de/en/news-and-events/news/detail/news/new-indo-european-language-discovered/

Архајски латинитет

од VII до ←IV вијека

Први латински натписи

Први латински натписи датирају из ←VII вијека. Међу њима истичу се *Пренестинска копча* (*Fibula Praenestina*) те *Титин* и *Вендијин натпис*.

Нешто су каснијег датума, из ←VI вијека, *Натпис са Форума* или *Црни камен* (*Lapis niger*), *Двеносов натпис* и *Натпис из Лавиниј*а, као и нечитка *База из Тибура*. Од тога, *Црни камен* и *Двеносов натпис* најдужи су натписи на архајском латинитету (VII до ←IV вијек).

Из ←V је вијека *Камен из Сатрика* (*Lapis Satricanus*), *Натпис на жртвенику из Корколеа* и *Натпис на чинији из Гариљана* (међу Лацијем и Кампанијом).

Из периода од VII до ←V вијека датира свега 30-ак натписа.[1]

Преткласичног су, али не и архајског датума, *Lex sacra* (Сполето, ←III вијек), *Elogia Scipionum* (Рим, ←III/II вијек) и *Senatus consultum de Bacchanalibus* (Калабрија, ←II вијек).

Други извори

Међу остатке архајског латинитета убрајају се још неки текстови који су сачувани само у каснијим преписима.

Култне пјесме под називом *Салијска* и *Арвалска пјесма* (*Carmen Saliare*, *Arvale*) састављене су најкасније у ←IV вијеку, а могуће и много раније.

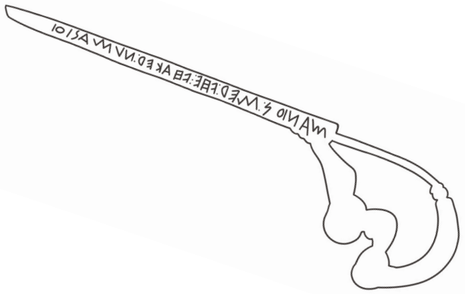
Закони XII таблица (*Leges XII tabularum*) су из IV или ←V вијека. Но, њихов се текст преношењем много измијенио. ■

◂ ***Lapis niger*** споменик је из ←VI вијека, који се налази на Римском форуму, код ростре. Назив *црни* носи по црном мермеру од ког је постоље на ком је некад стајао. (Сам споменик није црн!) Исписан је са свих страна. Натписи садрже неколико закона из времена Римског краљевства. Текст није сасвим разумљив. Најбоље се разумије онај дио натписа који се на приложеној слици налази са десне стране споменика. На тој је страни бустрофедоном написано:

QVOI HO[(N)CE …] **SAKROS ESED SORD[**[2]
»Ко о(во оштети?), биће проклет …«

QVOI = *quī*, HO[= *hu*[*nc* или *ho*[*c*, SAKROS = *sacer*, ESED = *erit*. Шта значи SORD[, није јасно. На архајским натписима још увијек нема појава које су у каснијем латинитету обичне; то су слабљење неакцентованих вокала (ESED = *erit*), синкопа (IOVESAT = *iūrat* »заклиње«), контракција (SIED = *sit* »нека је«), монофтонгација неких дифтонга (QVOI = *quī*, RECEI = *rēgī* »краљу«), ротацизам (ESED = *erit*), упрошћење консонантских група (IOVXMENTA = *iūmenta* »стока«, DVENOS = *bonus* »добар«, SVODALES = *sodālēs* »другови«) итд.

▲ ***Fibula Praenestina*** златна је копча из ←VII вијека, откривена 30 km источно од Рима, у мјесту *Praeneste* (данас *Palestrina*). На игли копче пише:

MANIOS : MED : VHE : VHAKED : NVMASIOI[3]
»Манije ме направи за Нумасија.«

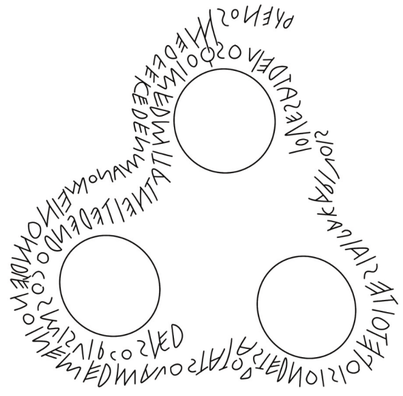
MANIOS = *Mānius*, MED = *mē*, VHE VHAKED = *fēcit*, NVMASIOI = *Numeriō*. Облик VHE VHAKED показује да је арх. перфекат глагола *faciō* имао редупликацију; уп. ос. **`3sg.fut.pf.`** *fe-fac-ust* »буде учинио«. *Fibula Praenestina* дуго се сматрала фалсификатом, али је то по најновијим сазнањима нетачно.[4]

▲ **Вендијин натпис** налази се на крчагу за вино из Рима који датира са краја ←VII вијека. На фрагментима крчага стоји:

ECO VRNA TITA‹S› VENDIAS MAMAR[COS M]ED VHE[5]
»Ја сам урна Тите Вендије. Мамарко ме направи.«

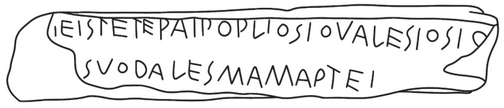
ECO = *ego*, VRNA = *ūrna*, TITA‹S› = *Titae*, VENDIAS = *Vendiae*, MAMARCOS = *Māmercus*, MED = *mē*. VHE[је или VHE[VHAKED] (као на *Пренестинској копчи*) или VH[EKED] = FEKED (као на *Двеносовом натпису*). **`Gen.sg.`** на -AS у је као у архаичном лат. изразу *pater familiās* (= *familiae*) »глава куће, домаћин«.

▲ **Двеносов натпис** налази се на троједном суду за жртве са почетка ←VI вијека. Садржи три реда текста. На почетку првог (средина, горе) пише:

DVENOS MED FEKED[6]
»Двено ме направи.«

DVENOS = *bonus*, MED = *mē*, FEKED = *fēcit*. Перфекат глагола *faciō* више нема редупликацију (као на *Пренестинској копчи*). Остатак је тешко разумљив. (Има преко 50 тумачења!) Ради се или о благослову или о некаквој магијској формули.

▲ ***Lapis Satricanus*** споменик је са почетка ←V вијека. Откривен је 1977. у мјесту *Satricum* (данас *Le Ferriere*), 60 km јужно од Рима. На њему пише:

]IEI STETERAI POPLIOSIO VALESIOSIO SVODALES MAMARTEI[7]
»… за Марса ставише другови Поплија Валесија.«

]IEI = ?, STETERAI = *stetēre*, POPLIOSIO = *Pūbliī*, VALESIOSIO = *Valeriī*, SVODALES = *sodālēs*, MAMARTEI = *Mārtī*. **`Gen.sg.`** на -OSIO архаичан је (в. стр. 22); уп. леп. *-oiso*, хом. -οιο, стинд. *-asya*, све од пие. **-osio*. У латинском се јавља само на овом натпису![8]

1 Wallace 2023; за датирање в. Hartmann 2005. **2** CIL I².1, Wachter 1987: 66–69.

3 CIL I².3, Wachter 1987: 55–65, Matasović 2010²: 249*sq*. **4** Hartmann 2005, Ferro–Formigli 2014. **5** Peruzzi 1963.
6 CIL I².4, Wachter 1987: 70–75. **7** CIL I².2832a, Wachter 1987: 75–80. **8** Али в. сада и Burroni–Brezigia 2017.

Предалфабетска писма

у употреби од XXI до ←IV вијека

Типови писама

Предалфабетска писма дијеле се с обзиром на тип на логографска и силабографска. Логографска су она у којим знакови, тј. логограми означавају ријечи или појмове.

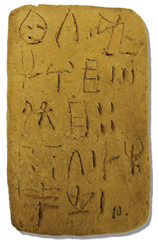
Силабографска су пак она у којим знакови, тј. силабограми означавају слогове. Осим тога, постоје и писма мијешаног типа, у којим се налазе и логограми и силабограми.

Од предалфабетских писама, логографска су критски хијероглифи и писмо диска из Феста, силабографска кипарски и кипроминојски силабар, а мијешана линеар А и Б.[1] ■

▾ Критски хијероглифи
налазе се на печатима и таблицама који датирају од XXI до ←XVII вијека. Још увијек нису прочитани, а служили су, могуће, за биљежење минојског језика. (Уочи логограм мачке на печату испод!)

▾ Линеар А
такође није прочитан. Налази се на вазама, судовима, таблицама и другим предметима који датирају од око XVIII до ←XV вијека. Вјероватно је служио, попут хијероглифâ са Крита, за биљежење минојског.

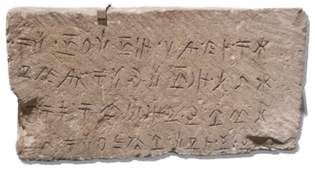
▾ Линеар Б
писмо је које се налази на микенским таблицама, од XV до ←XII вијека. Настало је од линеара А. Прочитано је средином прошлог вијека. Служило је за биљежење грчког језика. В. више на стр. 62–65.

▾ Кипроминојски силабар
још је једно од непрочитаних писама старог Егеја. Поријеклом је од линеара А, а налази се на таблицама које датирају од XVI до ←XI вијека. Служило је за биљежење минојског или, могуће, етеокипарског језика.

▾ Кипарски силабар
писмо је које се налази на таблицама и стелама које датирају од XI до ←IV вијека. Настало је од линеара А, а служило за биљежење грчког и етеокипарског језика. Више о критском силабару в. десно.

▾ Диск из Феста
округла је плоча од печене глине која је почетком прошлог вијека откривена у једном од минојских налазишта на Криту. На обје стране носи натпис на непрочитаном писму које се нигдје другдје не налази.

1 В. више Steele 2024.

кипарски силабар	латинизација	IPA
𐠀	*a*	[a, aː]
𐠂	*e*	[e, eː]
𐠃	*i*	[i, iː]
𐠄	*o*	[o, oː]
𐠅	*u*	[u, uː]
𐠆	*wa*	
𐠈	*we*	
𐠊	*wi*	[wV]
𐠌	*wo*	
–	–	
𐠎	*za*	
–	–	
–	–	[dzV]
𐠏	*zo*	
–	–	
𐠐	*ja*	
–	–	
–	–	[jV]
𐠒	*jo*	
–	–	
𐠓	*ka*	
𐠔	*ke*	[kV,
𐠗	*ki*	gV,
𐠘	*ko*	k^hV]
𐠙	*ku*	

кипарски силабар	латинизација	IPA
𐠚	*la*	
𐠛	*le*	
𐠜	*li*	[lV]
𐠝	*lo*	
𐠞	*lu*	
𐠟	*ma*	
𐠠	*me*	
𐠡	*mi*	[mV]
𐠢	*mo*	
𐠣	*mu*	
𐠤	*na*	
𐠥	*ne*	
𐠦	*ni*	[nV]
𐠧	*no*	
𐠨	*nu*	
𐠩	*ksa*	
𐠪	*kse*	
–	–	[ksV]
–	–	
–	–	
𐠫	*pa*	
𐠬	*pe*	[pV,
𐠭	*pi*	bV,
𐠮	*po*	p^hV]
𐠯	*pu*	

кипарски силабар	латинизација	IPA
𐠰	*ra*	
𐠱	*re*	
𐠲	*ri*	[rV]
𐠳	*ro*	
𐠴	*ru*	
𐠵	*sa*	
𐠷	*se*	
𐠸	*si*	[sV]
𐠹	*so*	
𐠺	*su*	
𐠼	*ta*	
𐠽	*te*	[tV,
𐠾	*ti*	dV,
𐠿	*to*	t^hV]
𐡀	*tu*	

Неиндоевропски језици древног Егеја

Предалфабетским писмима нису се писали само дијалекти грчког језика, микенски и кипарски, него и неки језици који не припадају индоевропској породици. То су минојски и етеокипарски. Минојски је језик којим су говорили старосједиоци Крита. Документован је, како се вјерује, натписима на критским хијероглифима и линеару А. Али, како ниједно од ова два писма није прочитано, о минојском се језику у ствари не зна ништа. Етеокипарски је пак језик којим су говорили »прави Кипрани«, тј. старосједиоци Кипра. Документован је таблицама које се дају прочитати (пошто су писане кипарским силабаром), али се не дају разумјети. Могуће је да се ради о дијалекту минојског или о самом минојском. Други језици неиндоевропског Егеја су тзв. предгрчки, етеокритски и тзв. језик *Стеле са Лемна*.

Види више

- Chadwick, John. *Linear B and Related Scripts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Morpurgo Davies, Anna, Jean-Pierre Olivier. Syllabic Scripts and Languages in the Second and First Millennia BC. *Parallel Lives* : *Ancient Island Societies in Crete and Cyprus*, 105–18. Ed. G. Cadogan & al. London, 2012.
- Steele, Philippa M. (Ed.). *Syllabic Writing on Cyprus and Its Context*. Cambridge: University Press, 2013.
- Steele, Philippa M. (Ed.) *Understanding Relations Between Scripts* : *The Aegean Writing Systems*. Oxford – Philadelphia: Oxbow, 2017.

Брахми

и брахмичка писма

Предак деванагарија

Брахми је писмо од ког се између VIII и XII→ вијека развио деванагари. Од њега су се на Индијском потконтиненту и у југоисточној Азији развила и многа друга писма.

Брахмичка писма дијеле се на сјеверна и јужна; сјеверним припадају деванагари, бенгали, гуџарати, орија, гурмуки,[1] а јужним тамил, малајалам, синхала, телугу, канада итд.

Брахми је, као и деванагари, алфасилабичко писмо које се пише слијева надесно. Потиче из око ←III вијека, а најпрво се јавља на едиктима краља Ашоке (вл. од 268. до ←232).

лат.	брахми и брахмичка писма[2]				
a	𑀅	𑀅	𑀅	𑀅	𑀅
ā	𑀆	𑀆	𑀆	𑀆	𑀆
i	𑀇	𑀇	𑀇	𑀇	𑀇
ī	𑀈	𑀈	𑀈	𑀈	𑀈
u	𑀉	𑀉	𑀉	𑀉	𑀉
ū	𑀊	𑀊	𑀊	𑀊	𑀊
ṛ	𑀋	𑀋	𑀋	𑀋	–
ṝ	𑀌	𑀌	𑀌	𑀌	–
ḷ	𑀍	𑀍	𑀍	𑀍	–
ḹ	𑀎	𑀎	𑀎	𑀎	–
e	𑀏	𑀏	𑀏	𑀏	𑀏
ai	𑀐	𑀐	𑀐	𑀐	𑀐
o	𑀑	𑀑	𑀑	𑀑	𑀑
au	𑀒	𑀒	𑀒	𑀒	𑀒
ṃ	𑀁	𑀁	𑀁	𑀁	𑀁
m̆	𑀁	𑀁	𑀁	–	–
ḥ	𑀂	𑀂	𑀂	𑀂	𑀂

лат.	брахми и брахмичка писма[2]				
ka	𑀓	𑀓	𑀓	𑀓	𑀓
kha	𑀔	𑀔	𑀔	𑀔	𑀔
ga	𑀕	𑀕	𑀕	𑀕	𑀕
gha	𑀖	𑀖	𑀖	𑀖	𑀖
ṅa	𑀗	𑀗	𑀗	𑀗	𑀗
ca	𑀘	𑀘	𑀘	𑀘	𑀘
cha	𑀙	𑀙	𑀙	𑀙	𑀙
ja	𑀚	𑀚	𑀚	𑀚	𑀚
jha	𑀛	𑀛	𑀛	𑀛	𑀛
ña	𑀜	𑀜	𑀜	𑀜	𑀜
ṭa	𑀝	𑀝	𑀝	𑀝	𑀝
ṭha	𑀞	𑀞	𑀞	𑀞	𑀞
ḍa	𑀟	𑀟	𑀟	𑀟	𑀟
ḍha	𑀠	𑀠	𑀠	𑀠	𑀠
ṇa	𑀡	𑀡	𑀡	𑀡	𑀡
ta	𑀢	𑀢	𑀢	𑀢	𑀢
tha	𑀣	𑀣	𑀣	𑀣	𑀣

лат.	брахми и брахмичка писма[2]				
da	𑀤	𑀤	𑀤	𑀤	𑀤
dha	𑀥	𑀥	𑀥	𑀥	𑀥
na	𑀦	𑀦	𑀦	𑀦	𑀦
pa	𑀧	𑀧	𑀧	𑀧	𑀧
pha	𑀨	𑀨	𑀨	𑀨	𑀨
ba	𑀩	𑀩	𑀩	𑀩	𑀩
bha	𑀪	𑀪	𑀪	𑀪	𑀪
ma	𑀫	𑀫	𑀫	𑀫	𑀫
ya	𑀬	𑀬	𑀬	𑀬	𑀬
ra	𑀭	𑀭	𑀭	𑀭	𑀭
la	𑀮	𑀮	𑀮	𑀮	𑀮
ḷa	𑀴	𑀴	–	𑀴	𑀴
va	𑀯	𑀯	𑀯	𑀯	𑀯
śa	𑀰	𑀰	𑀰	𑀰	𑀰
ṣa	𑀱	𑀱	𑀱	𑀱	–
sa	𑀲	𑀲	𑀲	𑀲	𑀲
ha	𑀳	𑀳	𑀳	𑀳	𑀳

лигатуре у брахмију

+ *ka* + 𑀆 *a* = 𑀓𑀆 *kā*	+ *ka* + 𑀉 *u* = 𑀓𑀉 *ku*	+ *ka* + 𑀏 *o* = 𑀓𑀏 *ko*	Консонантске лигатуре обликују се по сличним начелима као и оне у деванагарију (в. стр. 81), тј. нпр. + *ka* + 𑀬 *ya* = 𑀓𑁆𑀬 *kya*.
+ *ka* + 𑀇 *i* = 𑀓𑀇 *ki*	+ *ka* + 𑀊 *ū* = 𑀓𑀊 *kū*	+ *ka* + 𑀐 *ai* = 𑀓𑀐 *kai*	
+ *ka* + 𑀈 *ī* = 𑀓𑀈 *kī*	+ *ka* + 𑀑 *e* = 𑀓𑀑 *ke*	+ *ka* + 𑀒 *au* = 𑀓𑀒 *kau*	

1 Сјеверним брахмичким писмима припада још и тохарско писмо; в. стр. 20*sq*. **2** Слијева надесно: брахми, деванагари (в. стр. 80), бенгали (Bagchi 1996), гуџарати (Mistry 1996), гурмуки (Singh Gill 1996).

Ашокини едикти

Ашока, или »Миљеник Богова Милог Погледа«, владао је државом Маурја која је заузимала скоро цио Индијски потконтинент, простирући се од данашњег Бангладеша на истоку до Авганистана на западу а искључујући тек крајњи југ Индије и острво Шри Ланку.

Преобративши се на будизам, Ашока је у свом краљевству подигао велик број натписа.[3] Ашокини натписи, који се зову и *едикти*, понајвише се баве његовим схватањем појма *дарме*, реда или поретка, како у религијском и космичком тако и у политичком смислу.

Ашокини едикти из источне и централне Индије састављени су на магадију и писани брахмијем док су они из сјеверне и западне Индије на »Ашокином пракриту«,[4] а писани су кароштијем, сродним брахмију. Мањи број Ашокиних едиката је на арамејском и грчком. ■

Читање *Ашокиног стуба из Лумбинија*

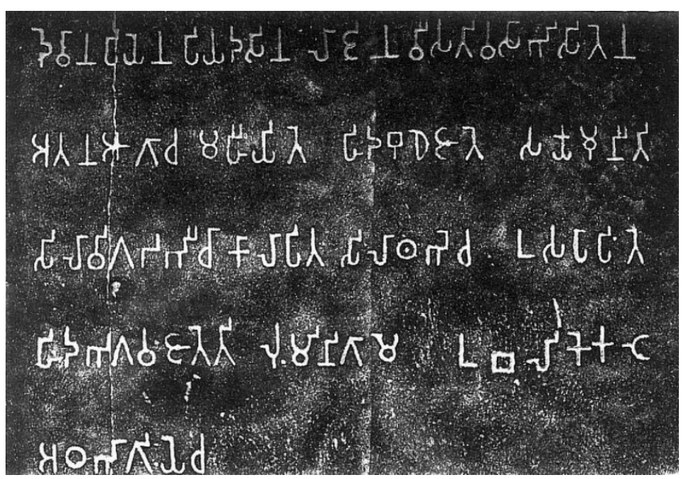
𑀲𑀢𑀺𑀯𑀲𑀸𑀪𑀺𑀲𑀺𑀢𑁂𑀦 𑀧𑀺𑀬𑁂𑀦 𑀧𑀺𑀬𑀤𑀲𑀺𑀦 𑀮𑀸𑀚𑀺𑀦 𑀯𑀻𑀲𑀢𑀺-𑀯𑀲𑀸𑀪𑀺𑀲𑀺𑀢𑁂𑀦
𑀅𑀢𑀦 𑀅𑀕𑀸𑀘 𑀫𑀳𑀻𑀬𑀺𑀢 𑀳𑀺𑀤 𑀩𑀼𑀥𑁂 𑀚𑀸𑀢 𑀲𑀓𑁆𑀬𑀫𑀼𑀦𑀻 𑀢𑀺
𑀲𑀺𑀮 𑀯𑀺𑀕𑀝𑀪𑀻 𑀕 𑀓𑀸𑀮𑀸𑀧𑀺𑀢 𑀲𑀺𑀮𑀸-𑀣𑀪𑁂 𑀘 𑀉𑀲𑀸𑀧𑀸𑀧𑀺𑀢𑁂
𑀳𑀺𑀤 𑀪𑀕𑀯(𑀁) 𑀚𑀸𑀢 𑀢𑀺 𑀮𑀼𑀫𑁆𑀫𑀺𑀦𑀺-𑀕𑀸𑀫𑁂 𑀉𑀩𑀮𑀺𑀓𑁂 𑀓𑀝𑁂
𑀅𑀝𑁆𑀣-𑀪𑀸𑀕𑀺𑀬𑁂 𑀕[5]

devāna(ṃ)piyena piyadasina lājina vīsati-vasābhisitena atana agāca mahīyite hida budhe jāte sakyamunī ti silā vigaḍabhī cā kālāpita silā-thabhe ca usapāpite hida bhagava(ṃ) jāte ti luṃmini-gāme ubalike kaṭe aṭha-bhāgiye ca[5]

»Пошто се навршило двадесет година откад је Миљеник Богова Милог Погледа помазан за краља, сâм је на ово (мјесто) дошао и поклонио (му) се јер се Буда, мудрац из (племена) Шакjâ, у њему родио. Дао је да се направи коњ од камена те да се подигне камени стуб јер је Блажени у овом мјесту рођен. Мјесто Лумбини ослободио је пореза, (наредивши) да плаћа само осмину (онога што произведе).«

▾ Ашокин стуб у Лумбинију
Лумбини је мјесто у којем се по предању родио Гаутама Буда. Данас се налази у Непалу. Ашока је у Будино родно мјесто ходочастио двадесете године од свог крунисања, тј. 249. или ←248. године, када је стуб и подигнут. Едикти на Ашокиним стубовима дијеле се према дужини натписа (краћи/дужи) и предмету на којем се натпис налази (стуб/камен); према томе, разликујемо дуже едикте на стубовима, краће едикте на стубовима, дуже едикте на камену и краће едикте на камену. Краћи едикти у правилу су посвећени моралним, а дужи политичким темама. Натпис на стубу из Лумбинија спада међу краће едикте.

3 Bloch 1950. **4** Masica 1991: 51. **5** Hultzsch 1925: 164*sq*, Bright 1996: 387*sq*.